

„Hé, (hé,) héa, hó!”
**Kulcsár-Szabó Zoltán: *A jelölő
 visszahúzódása. Az irodalmi nyelv
 kulturalizációjának néhány kérdéséhez***

A tanulmánykötet főcíme – *A jelölő visszahúzódása* – heideggeri összefüggésben végzett nyelvelméleti vizsgálatokat ígér, azonban a szerző kutatói, érvelési pozíciója – így a könyv kontextusa – korántsem ilyen egyszerűen meghatározható, miként azt már az alcím is sejteti: *Az irodalmi nyelv kulturalizációjának néhány kérdéséhez*. Aki figyelemmel kíséri Kulcsár-Szabó Zoltán munkásságát, emlékezhet rá, hogy előző tanulmánykötetében éppen Heidegger nyelvfogalma volt vizsgálódásainak homlokterében,¹ és végső soron most sem kell csalódnia annak, aki újfent szívesen merülne a freiburgi mester filozófiájának mélyére a szerző kalauzolásával, hiszen jelen kötet elméleti és módszertani fókuszában Heideggernek egy olyan művészetfilozófiai elgondolása áll, amely – a szerző ajánlása szerint – távlatot nyithat az irodalmiság nyelvi mibenlétének, azaz az irodalmi szó szemiológiai sajátosságainak és feltételeinek újragondolására, vagy egyszerűen csak lehetőséget azon nyugtalanító filológiai esetek magyarázatára, „amikor a jelölő [...] alfabetikus önazonossága rendül meg” (9). A könyv három részből áll (*Szociopoétikák, A nyelv túloldalain* és *A szövegesülés határterületei*), amelyekbe összesen (négy–négy–öt arányban) tizenhárom írás rendeződött.

Az első, *Szociopoétikák* című egység tanulmányai az irodalomértés bizonyos szociális beidegződéseinek fogalmi és módszertani tanulmányozására vállalkoznak, úgymint a filológia intézményesült „szöveg-előállítási” (létrehozási/-véglegesítési?) funkciójának gyakorlati és elméleti dilemmáinak a kiélezésére (*Filológia az irodalom előtt?*), Horváth János és Thienemann Tivadár nagyhatású *irodalmi alapviszonyának* elemzésére (*Az „alapviszony” Horváth Jánosnál és Thienemann Tivadarnál*), de e fejezetben esik szó még Bahtyin szociológiai háttérű lírafogalmáról, illetve annak ideológiai előfeltevéseiről (*Bahtyin és a költészet*), valamint a tömegkultúra meglehetősen terhelte fogalmának kibontására is sor kerül (*Szórakozott tömegek. Közéltetések a tömegkultúra fogalmához*).

A nyelv túloldalain című második egység arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan ragadható meg hiányként a nyelvben az, ami „nyelven túlinak nevezhető, amit tehát a nyelven túl kell tételezni, ami nem nyelviesül, mégis elemien vagy akár lényegileg meghatározza a nyelvről [...] való gondolkodást” (10). Az első tanulmány annak ered a nyomába, amit Heidegger a *kimondatlanra*, a *hallgatásra* és a *csendre* bíz, avagy

¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Szinonimiák. Közéledések Heideggerhez*, Ráció, Budapest, 2016.

annak, amit a filozófia „még mint nem mondottat a mondotton keresztül szemünk elé tár» (Heidegger és a kimondatlan). A következő tanulmány a *dolog* fogalmát vizsgálja: Kulcsár-Szabó Zoltán Jean-Luc Nancy a „dolgok nyelvelőttes »szívéről«” szülő tanulmányának megfontolásait szembesíti Heidegger *dolog* fogalmával, illetve a freiburgi filozófus Stefan George *Das Wort* című verséről írott interpretációjának tanulságaival (Alászállni a dolgok szívéhez. A nyelv és a dolgok: Nancy, Heidegger, George). A harmadik tanulmány a nyelviség és képiség viszonyát tárja fel (A nyelv képei – a képek nyelve), míg a tematikus blokk utolsó elemzése Paul de Man *fikció*-fogalmára irányul, amely bár a „nyelviesülésnek” ellenál, ugyanakkor mint egyfajta „fiktív” funkció a textualizáció feltételeként tűnik fel (A fikció Paul de Mannál).

A harmadik rész (A szövegesülés határterületei) tanulmányai már kifejezetten a textualitást meghaladó kihívások felé fordulnak olyan eseteket vizsgálva, „amikor [...] a szöveghez való hozzáférés valamilyen módon annak feltérképezésére van utalva, ami nem szövegesíthető” (11). Márai Sándor *A Garrenek műve* című regényciklusában mindez a polgári kultúra szövegesülésének példáival, illetve az által szemléltethető, hogy hogyan hatnak (vissza) a szociokulturális értelmező fogalmakra önnön szépirodalmi (azaz fiktív) reprezentációik (Polgár város és városfikció Márainál. A Garrenek műve). Kertész Imre *Jegyzőkönyv* című elbeszélésének elemzése pedig az irodalmi szöveg önnön rögzítésével szembeni ellenállásának a megfigyelésére nyújt lehetőséget (Ama másik jegyzőkönyvet ellenjegyezni. Kertész Imre: Jegyzőkönyv). Az *Idézet vége* című, *Intertextualitásfogalmak a magyar irodalomkritikában 1981 és 2007 körül* alcímű tanulmány az „eredetiség”, a „textualitás” és az „autenticitás” fogalom- vagy képzet-változásait vizsgálja a jelölt időszak irodalomkritikai recepciójának, főként Esterházy Péter fogadtatástörténetének elemzésével, figyelemmel a közelmúlt információs-technológiai változásainak hatására és a nevezetesebb nyugat-európai plágiumügyekre. A negyedik tanulmány Borbély Szilárd nemzeti irodalmi kontextushoz fűződő viszonyát, valamint a szerző bizonyos műveinek intertextuális szálait felfejtve azok világirodalmi textualizációját kutatja (Kafka fia. Borbély Szilárd a világirodalomban). A kötet utolsó, tizenharmadik szövege pedig a *fájdalom* fogalmára összpontosít, a *fájdalom* tapasztalatának textualizációs sajátosságait főleg 20. századi magyar irodalmi reprezentációk példáin vizsgálva (*Fájdalom*).

A kötet felépítésének tematikai arányossága és problémaérzékenysége a szokásosnál terjedelmesebb, mégis feszes, akár önálló tanulmánynak is beillő előszóban körvonalazott kutatói diszpozícióból pillantható megvalójában. A diszpozícióból, amely az irodalom- és a kultúratudomány meglehetősen összetett elméleti erőterében manapság már egyáltalán nem magától értetődő, sőt, amely beállítódásnak a körületekintő, módszertanilag elégségesen reflektált kialakítása nélkül egyre „kockázatosabbnak”² tűnik bármilyen tudományos igényű megszólalás. A jelenlegi tudományos

² A kockázat egyik negatív következményeként említi a szerző, hogy „az új, kulturalitásra, társadalmiságra, testiségre, politikára vagy médiumokra hivatkozó címkék időnként vízumpecsétként szolgáltak ortodox módszertanok érvényesítése számára is: nem mindig gátolják meg például egy olyasfajta szemiológiai naivitás megjelenését irodalmi szövegek stúdiumában, amely tulajdonképpen visszalép – egybek mellett – a saussure-i jelelmélet előfeltevései elé.” (8.)

diskurzust a kultúratudományos fordulat óta eltelt évtizedek elméleti és módszertani trendjei határozzák meg, a vonatkozó időszak pedig lényegében elbeszélhető volna a kultúratudomány rendszerében az irodalomtudomány önmeghatározási kísérleteinek olyan történeteként is, amely alighanem a mai napig folyamatban van. Az irodalomtudomány önnön újradefiniálási gesztusainak jellemző tendenciája a historizáló, illetve a mű- és/vagy szövegimmanens interpretációk (vélt vagy valós) háttérbe szorulása az irodalmi szöveget tágabb, azt társadalmi, politikai, mediális, testi stb. meghatározottságok, valamint a kulturális jelentésalkotó rendszerek összefüggéseibe helyező értelmezésekkel szemben.³ Annak ellenére, hogy a két megközelítés eljárásai hatással voltak egymásra, az egyik oldalon módszertani hiátus keletkezett, mert bár „a szövegelemzés lehetőségfeltételeiről alkotott elképzelések is rászorultak az [...] újraszituálásra” (7), a kultúratudományos irodalomértés nem fejlesztett ki önálló olvasási stratégiát.⁴

Kulcsár-Szabó Zoltán e módszertani hiányra is reflektál, amikor az irodalom mibenlétére vonatkozó kérdést kultúratudományos perspektívába ajánlja helyezni, ugyanis kultúratudományos horizonton újragondolhatónak látszik az irodalmi mint olyan nyelvi – szemiológiai (Jakobson) és hermeneutikai (Gadamer) keretek között is megfogalmazott – kritériuma, azaz a jelölő (és Gadamernél a szó) „relatív vagy abszolút önállósulása és felfokozott önprezentációja”, továbbá „akár annak a megértés-elméleti hipotézisnek az érvényességi köre is, amely szerint »a szöveg pusztán egy köztes-termék, a megértetés történésének egy szakasza»” (8). Az újragondolás keretét a filológia intézményes szövegelőállító és -közvetítő gyakorlatának a vizsgálata biztosítja, amely lehetőséget nyújt a jelölő önazonossági kritériuma „»mögé« hatolni”, és feltárni annak „viszonylagosságát”. A jelölő önazonosságának a relativitása mint mozgás – a szerző bemutatása szerint – Heidegger *A műalkotás eredete* című művében exponált *visszahúzó*ds mozzanatával ragadható meg, így azt a *jelölő visszahúzó*dsaként érdemes jellemezni.⁵ Vegyük tehát szemügyre, hogyan nyit utat a szerző eme újragondolás lehetőségének a *Filológia az irodalom előtt* című tanulmányában (15–38).

Kulcsár-Szabó Zoltán a tőle megszokott tudományos apparátussal: rendkívüli szakirodalmi tájékozottsággal és esetpéldák sokaságának (többek között József Attila *Szabad ötletek jegyzékének* vagy Szabó Lőrinc *Vers és valóságának* kiadástörténeti és autorizációs sajátosságainak) bemutatásával vezeti elő a filológia mint kultúrtechnika ellentétes célú metódusait. Míg az egyik törekvés az irodalmi szöveg autorizált, azaz

³ Nem elhanyagolható továbbá – mint arra a szerző felhívja a figyelmet –, hogy a kultúratudományos megközelítés gyakran olyan (például: materiális, mediális) tényezőre figyelemmel értelmez elsősorban, amely „az irodalomban nem vagy nem elsődlegesen nyelvi, vagy nem nyelviesül.” (7)

⁴ „[...] a kulturális fordulat évtizedei nem dolgoztak ki markánsan új nyelv- és szövegfogalmat; a dekonstrukció gyakran »retorikai olvasásnak« nevezett praxisa óta nem jelentkezett igazán meggyőző vagy hatékony ajánlat ezen a téren.” (8.)

⁵ Itt emlékeztessünk rá, hogy futólag már az előző tanulmánykötet bevezető gondolatai között szerepelt „a nyelvfogalom végiggondolásának nélkülözhetetlenségéről olykor megfélekedezni hajlamos kurrens kultúraelméleti diskurzus” bírálata, és a Heidegger-olvasást éppen azért nevezte nélkülözhetetlennek a szerző, mert a kultúratudomány meghatározó problémaköreinek (mint például a műalkotás materialitása, a technika, a történeti, kulturális, nyelvi idegenség) vizsgálatához a német filozófus megfontolásai nyújthatják a legbiztosabb elméleti támpontokat. (KULCSÁR-SZABÓ, *Szinonimiák*, 8.)

különféle forrás-, segéd- vagy „tanúsítódokumentumok” (például: levelek, naplók, személyes dokumentumok stb.) által „hitelesített” változatának a létrehozásában érdekelt, addig a másik megközelítés „– mint egyfajta »un-editing« – visszavon minden autorizáló apparátust, s mintegy renaturalizálja a szövegeket”⁶ (31). A tanulmány végkövetkeztetése szempontjából azonban most fontosabbak azok a példák, amelyek a szöveg *beolvasása* (azaz a filológia digitalizáló kultúrtechnikája, illetve a roncsolt, illetve töredékes szöveg gondozása), végleges formájának meghatározása kapcsán felmerülő elméleti kérdésekre irányítják a figyelmünket.

A szerző Paul de Man filológiához való viszonyának rekonstrukcióját, ezirányú nézeteinek összefoglalását is elvégzi, és ez mindvégig figyelme homlokterében marad. De Man – Jacques Derridával szemben, aki „filozófus” – „filológusnak” nevezte magát (16.), s „»munkahipotézise«” szerint „a szöveg tudja, hogy mit csinál [...], éppen ezért nem szorul külső intervencióra”.⁷ Ebből következően – tekintettel a textus „inherens” és totális autorizációjára – a filológia feladata a szöveg megóvása mindenmű külső beavatkozástól. Paul de Man példája Shelley *The Triumph of Life* című töredékben maradt kéziratának szövege. A példa jelentősége abban áll, hogy a vizsgált szöveg töredékességének oka, azaz szerzőjének a halála „»egy olyan törés sebhelyét teszi láthatóvá, amely rejtetten minden szövegben jelen van«” (18). De Man filológiai programja az ilyen „szövegtörések” és „hézagok” megőrzése, szövegbe történő „visszairása” a historizáló, illetve esztétikai olvasatoknak a szöveget véglegesítő, lezáró, azt valamiféleképpen „meghatározni” kívánó műveleteivel szemben.⁸

Kulcsár-Szabó Zoltán két kapcsolódási pontra is rámutat a de Man-i program és Gadamer filozófiai hermeneutikájának filológiai vonatkozású elgondolásai között. Az egyik a de Man-i érvelés kiindulópontja („a szöveg tudja, mit csinál”, illetve mindent, ami vele történik) és az „önmagát jelentő és értelmező”⁹ (16.) *klasszikus* gadameri fogalma, valamint az *eminens szöveg* – amely „maga szab meg minden ismétlést és nyelvi cselekvést” (17.) – mibenléte közötti párhuzam. A második összefüggést pedig a de Man-i filológiai program küldetése, azaz a „hézagok” és törések „visszairásának” feladata által előálló (módszertani?) kérdés biztosítja, miszerint: hogyan textualizálható a szöveg „inherens autoritása” („öntanúsítása”). Erre a kérdésre kínálhat választ ugyanis Gadamer interpretáció felőli megközelítése, amelyben a szöveg nem „végtermék” (mint a filológiában általában, és de Mannál is), hanem „pusztán egy köztes-termék, a megértetés történésének (Verständigungsgeschehen) egy sza-

⁶ A szerző azonban hozzáfűzi, hogy a két törekvés aligha szétválasztható egymástól, hiszen „még a kézirat autoritása is a két technika összekapcsolódásában, destruktív kölcsönösségében áll elő” (31).

⁷ Továbbá: „A filológus kiindulópontja tehát [...] a szöveg totális autorizációja: olyan »inherens autoritást« tulajdonítani vagy olyan tudattal ruházni fel a szöveget, amely mindent tud arról, ami vele történik [...]” (16.).

⁸ „A filológia feladata, tehát, de Mannál, éppenséggel nem a töredékek kiegészítésének, a margók »teleírásának« (Gumbrecht) historizmusában rejlik: az olvasás azt a minden szöveget rejtetten alakító törést kell, hogy »visszairja«, amely meggátolja az ebben a mélyebb értelemben vett töredékstátuszának erőszakos kiegészítését.” (19.)

⁹ „A »klasszikus« szó [...] azt jelenti, hogy egy mű közvetlen közlőereje elvileg korlátlan.” (Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI GÁBOR, Osiris, Budapest, 2003², 325.)

kasza, amely mint olyan feltétlenül magában foglal bizonyos absztrakciót is, nevezetesen éppen ennek a szakasznak az elkülönítését és rögzítését” (32). Így a szöveg autorizációja nem magából a szövegből, hanem az interpretáció folyamatából, a „megértés történéseiből” (Uo.) származik.¹⁰

Itt érdemes felhívni a figyelmet egy másik összevetési lehetőségre is, amely az olvasás művelete felől adódhat, (és egyúttal megvilágíthatja az imént említett szöveg mint „köztes-termék” előállítását is). Gadamer ugyanis egy – esetünkben igen relevánsnak tűnő – megkülönböztetéssel él, amikor az olvasástól (*Lesen*) elválasztja a kibetűzést (*Buchstabieren*). Bár a filozófus az olvasás fogalmát a kibetűzéssel szemben dolgozza ki,¹¹ a kibetűzés – mivel elválaszthatatlan az olvasástól – inkább olvasni tanulásként,¹² míg az olvasás értelmezésként határozható meg.¹³ A kibetűzés mint olvasni tanulás¹⁴ számunkra azért érdekes, mert annak (esetenként meglehetősen hétköznapi és spontán) gyakorlata egy mindenkori olvasói autorizációként azonosítható, amelynek célja éppen az, hogy (gadameri vagy akár köznapi értelemben is) olvashatóvá tegye a szöveget. A kibetűzés további ismérvei, hogy egyfelől minden konkrét irodalmi szöveg esetében aktuális,¹⁵ másfelől pedig, hogy az írásjelekre, a betűkre, azaz a szövegre mint jelölőegységek szukcesszivitására irányul.¹⁶ Úgy tűnik tehát, mintha

¹⁰ Bár a hermeneutikai olvasás érdekelt a szöveg rögzítésében és véglegesítésében – hiszen „az »eminent szöveg« főbb attribútumai – értelem és hangzás kitüntetett egysége, a szöveghez való ismételt visszatérés igénye, a kívülről tudás, a »belső hallás« stb. – voltaképpen mind a szövegalkal véglegességét és változtathatatlanágát előfeltételezik” (20.) – annak köztes-termékként inkább műveleti értéke van.

¹¹ „Mi az olvasás? [...] az olvasás nem kibetűzés [Buchstabieren]. Amíg az ember csak betűzi a szöveget, nem olvassa.” (Hans-Georg GADAMER, *Hang és nyelv*, ford. TALLÁR Ferenc = Uő., *A szép aktualitása*, T-Twins, Budapest, 1994, 177–178.)

¹² „Da ist zunächst die Forderung des Lesenkönnens überhaupt. Das heißt nicht nur die Fähigkeit des Buchstabierens (und des ihm entsprechenden Schreibens), sondern gerade auch die Fähigkeit, den zu entziffernden Text als eine sinnvolle Redeeinheit zu vollziehen.” [„Itt van mindenekelőtt az olvasni tudás általánosan vett követelménye. Ez nemcsak a kibetűzés (és az annak megfelelő írás) képességét, hanem a megfejthető szöveg értelmes beszédegységként történő végrehajtásának a képességét is jelenti.”] Hans-Georg GADAMER, *Ende der Kunst? Von Hegels Lehre vom Vergangenheitscharakter der Kunst bis zur Anti-Kunst von heute* = Uő., *Gesammelte Werke*, 8., Mohr Siebeck, Tübingen, 1993, 218.; „[...] minden bizonnyal csupán akkor olvasok egy szöveget értő módon, ha az írásjeleket nemcsak megfejtem (entziffert), és hangokká alakítom, hanem ha a szöveget megszólaltatom, ez pedig azt jelenti, hogy modulálva és artikuláltnak, formahűen és értelmet hangsúlyozva olvasom.” (Hans-Georg GADAMER, *Dekonstrukció és hermeneutika*, ford. KUKLA Krisztián, *Alföld* 1997/12., 33.; „[...] az olvasás mindig több, mint írásjelek megfejtese.” (Hans-Georg GADAMER, *Az »eminent« szöveg és igazsága*, ford. TALLÁR Ferenc = Uő., *A szép aktualitása*, 191.)

¹³ „Az olvasás értelmezés, és az értelmezés nem más, mint az olvasás artikulált végbemenése (artikulierte Vollzug des Lesens).” (Uo., 193. A fordítást módosítottam.)

¹⁴ „[...] az olvasás azt is jelenti, ami a kibetűzéssel kezdődik, amikor írni, illetve olvasni tanulunk.” (Hans-Georg GADAMER, *Szó és kép – így igaz, így létező*, ford. SCHEIN Gábor = Uő., *A szép aktualitása*, 257.)

¹⁵ „Lássuk be, hogy műalkotásokat előbb meg kell tanulunk betűzgetni, majd olvasni, s csak aztán kezdenek beszélni.” (Hans-Georg GADAMER, *A szép aktualitása. A művészet mint játék, szimbólum és ünnep*, ford. BONYHAI Gábor = Uő., *A szép aktualitása*, 74.)

¹⁶ A kibetűzés tehát a jelölőre irányul, ellentétben az olvasással: „Hisz tudjuk, hogy mit jelent az olvasni tudás. Azt jelenti, hogy a betűk szinte eltűnnek, már észre sem vesszük őket, s egyedül a beszéd értelme épül fel” (Uo.); „[...] a szukcesszió tiszta sémája nem alkalmazható az elmondásra és az olvasásra, [...] azzal nem az olvasást határozzuk meg, hanem a kibetűzést.” (Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és*

a hermeneutikai olvasás reflektáltan építené be az olvasás (és interpretáció) folyamataiba a szöveg mindenkori befogadója általi autorizációját, sőt mintegy elő is írta azt. Ezzel szemben „de Man textualitásfogalma [...] a szöveg egy minden autorizációtól mentes állapotában nyeri el a filológiai analógiáját (mely állapot legalább annyira fikatív, mint az, amit de Man teoretikus értelemben valóban textuálisnak nevez)” (20).¹⁷ A gadameri *kibetűzésnek mint olvasni tanulásnak* azonban talán az lehet az egyik legfontosabb tanulsága, hogy szöveghez való bárminemű hozzáférés – még az olyan „kezdetleges” is, mint a *kibetűzés* – eredendően autorizál. Mihez kezdhetünk evel a tanulással a de Man-i filológia textusát illetően? Kézenfekvő volna itt a „félreolvasás” („misreading”) gyakorlatára utalni, amelyhez – annak jól kivitelezett esetében – aligha köthető autorizáló szándék, illetve arra is gondolhatunk, hogy a „retorikai olvasás” a szövegre nyilván nem mint jelölőegységek szukcesszivitására irányul, hanem – értelemszerűen – azt mint tropologikus rendszert olvassa. Mindezzel azonban az lehet a probléma, hogy a tropologikus rendszer nem közvetlenül adódik, hanem az alfabetikus által közvetítve a maga szukcesszivitásában,¹⁸ hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy Akhilleusz az oroszán vagy az oroszlán Akhilleusz. Mindennek tudatában különös igazán, hogy de Man minden fenomenális vonatkozást megtagad a szövegtől.¹⁹

Hogy válaszokat kapjunk akár az imént felmerülő kérdésekre is, érdemes itt szorosabban visszakapcsolódni Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányának gondolatmenetébe, amely a roncsolt szövegek alapvető filológiai dilemmájával a jelölő szintjén mutat rá a de Man-i szöveg inherens autoritásának lehetséges mibenlétére. A roncsolt kéziratok esetében a filológiai dilemma a „szöveg és hordozó, pontosabb megfogalmazással jel és háttér, jel és »zaj«, szemiológiai és grafikus elemek [...] elhatárolását” (33.) jelenti, amely egyben a szövegek mindenkori „beolvasásának”, azaz digitalizálásának a problémája is, amennyiben „az alfabetikus írás médiaelméleti értelemben eleve digitális” (34). Tandori Dezső *Koppar köldüs* című verseskötetének, illetve az

interpretáció, ford. HÉVIZI Ottó = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Cserépfalvi, Budapest, 1991, 36.); „Az olvasás nem a szavak és újabb meg újabb szavak pusztá sorba állítása. Ezt legfőleg betűzgetésnek vagy felmondásnak nevezhetnénk.” (Hans-Georg GADAMER, *Hallani – látni – olvasni*, ford. SCHEIN Gábor, Nagyvilág 2001/1., 132.)

¹⁷ Kulcsár-Szabó Zoltán hozzáfűzi még, hogy „a (szerzői, például aláírás általi, szöveggondozói, kiadói vagy kommentár útján végrehajtott) autorizáció” nélkül aligha juthat szöveg az irodalmi nyilvánosságba, ugyanakkor ez a nyilvánosság válás „(autorizációjának) pillanatában el is torzítja [...] a szöveg egyszerre valóságos és fikatív textualitását. Az autorizáció, ebben az értelemben, mortifikál, hiszen szöveggként rögzíti (kiegészíti, vagy – ami voltaképpen ugyanaz – töredékként azonosítja) a töredéket.” (20.) A gondolatmenethez kapcsolódik a szerző Paul de Man fikció-konceptióját elemző tanulmánya. (Lásd: *A fikció Paul de Mannál*, 134–149.)

¹⁸ Derrida ugyan kitarthatóan érvel a „jelölő lineáris jellege” ellen (vö. Jacques DERRIDA, *Grammatológia*, ford. MARSÓ Paula, Typotex, Budapest, 2014, 85–86.), de itt nem csak az olvasás irányáról van szó, hanem az olvasás tehetetlenségi mozgásáról, hiszen a szöveget nem lehet egy csapásra elolvasni, az artikulációra szorul.

¹⁹ „Az irodalmi szöveg nem fenomenális esemény, amelynek bármiféle határozott létezési forma lenne tulajdonítható, tekintünk akár természeti tényként vagy szellemi tevékenységként.” (Paul de MAN, *A vakság retorikája. Jacques Derrida Rousseau-olvasata*, ford. TÖRÖK Attila, Helikon 1994/1–2., 113.)

„...öltöznek be az erdő...” című 16. századi töredéknek a példáin keresztül szembesít bennünket Kulcsár-Szabó Zoltán azzal az értelmezői szituációval, amelyben a „»jel« és »zaj« közötti distinkció bonyodalmai szinte kezelhetetlennek bizonyulnak” (35). Míg Tandori kötete „csak” szimulálja a roncsolt textust, addig a nevezett töredék sokféle átíratában/olvasatában a szemiológiai és grafikai jelek megkülönböztetésének valódi filológiai tétje mutatkozik meg, alapvetően azonban mindkét példa a jelölő önazonossági feltételeinek relativitásáról tanúskodik. A szerző szerint a jelölő alfabetikus önazonosságának viszonylagossága önnön grafikai-szemiológiai státuszindozásában fejeződik ki.

Beszélhetünk tehát egyfelől a „jelölő reflektált önazonosságáról” vagy másképpen: „a jel–zaj távolság maximumáról”, amelyet számos elméleti koncepció (például Jakobsoné és Gadameré) az irodalmiság kritériumaként tart számon, másfelől pedig egy ezzel ellentétes mozgásról, „amelyet a jelölő visszahúzódnak lehetne nevezni, s amely, úgy tűnik, kiiktathatatlan elemét alkotja az irodalmi szöveg önprezentációjának” (36). Kulcsár-Szabó Zoltán a jelölőnek e hanyatló mozgását egy heideggeri mozzanattal, a földnek az önmagába való visszahúzódnásával hozza összefüggésbe.²⁰ Az analógia szerint tehát a jelölő (vagy a jel/szó) a(z) (irodalmi) műben mutatja meg lényegi mibenlétét,²¹ és akár a föld, ellenáll minden erőszakos feltárásnak és technikai behatolásnak, amit esetünkben a filológiai praxis („erőszakos”) autorizáló, véglegesítő beavatkozása jelent; ennek eredménye a jelölő visszahúzódnak, amely egyúttal a de Man-i szöveg inherens autoritásának megnyilvánuló mozzanata.

A kérdés természetesen az, és itt már a probléma mélyén járunk, vajon mit jelenthet a jelölő (önmagába való) visszahúzódnak, egészen pontosan: hová húzódnak vissza a jelölő? A legkézenfekvőbb válasz az lehet, hogy önazonosságának feltételrendszere, azaz alfabetikus meghatározottsága mögé: a „zajba” vagy másképpen önnön grafikai megjelenésébe/megjelenítettségébe. Mindennek elgondolásában talán segítséget jelenthet, ha a jelölő alfabetikus azonosságának a fluktuációjára egyfajta „ingamozgási modellként” tekintünk, ami azzal a haszonnal is járhat, hogy nem csupán a jelölő hanyatló, visszahúzódnak mozgására lehetünk figyelmesek, hanem annak keletkező vagy megjelenési mozzanatára is. Ez utóbbi pedig éppen arra mutathat rá: nem biztos, hogy a jelölő kizárólag csak az alfabetikus rendszerbeli státuszából nyerheti el önazonosságát és válhat jelentéssé, hanem akár a grafikai, azaz

²⁰ Heidegger szerint a föld minden erőszakos behatolásnak és feltárásának ellenáll. Példaként a sziklát állítja, amelyet hiába törünk darabokra, és hatolunk a belsejébe, ezáltal nem érthetjük meg lényegi természetét, mert az nem mutatkozik meg. „[...] a föld mint olyan csak ott jelenik meg – írja Heidegger –, ahol lényegét tekintve fel nem tárható marad, és így őrződik meg, ahol nem engedni feltárni magát, azaz állandóan elzárkózik.” A föld lényegi mibenlétét a mű tudja megmutatni: „A föld az, ami lényegszerűen elzárkózó. A földet elő-állítani [her-stellen] azt jelenti: a földet elzárkózóként a nyitottságba juttatni. A földnek ezt az elő-állítását nyújtja a mű, amennyiben a mű maga visszaáll a földbe.” Továbbá: „Azáltal, hogy a mű egy világot felállít, előállítja azt. Az előállítás itt a szó legszorosabb értelmében gondolandó. A mű magát a földet a világ nyíltságába juttatja és ott megtartja. A mű a földet földként engedi lenni.” (Martin HEIDEGGER, *A műalkotás eredete*, ford. BACSÓ Béla = Uő., *Rejtektutak*, Osiris, Budapest, 2006, 35–36.)

²¹ „S jóllehet a költő is szavakat alkalmaz – írja Heidegger –, de másként, mint a hétköznapi beszéd és írás. A költői szó valóban szóvá lesz, és az is marad.” (Uő., 36.)

rajzolati adottsága, az adódása által is.²² Nincs arra mód, hogy akár csak belefogjunk itt e jeleméleti gondnak a feltárásába, azt azonban kijelenthetjük, Kulcsár-Szabó Zoltán ismét fontos könyvet tett le az asztalra. A szerző emellett, hogy masszív elméleti alapot teremt az irodalmiság mibenlétének – a filológia gyakorlata (egyúttal a *szöveg és a jel*) felől történő – újragondolása számára, az irodalmi művek értelmezésére, illetve azok módszertani reflektáltságára is fokozottan érzékeny marad. E módszertani tudatosság pedig egyre inkább felértékelődni látszik az irodalom- és kultúratudomány értelmezői gyakorlataiban.

(*ELTE Eötvös, Budapest, 2021.*)

²² „Tanulságos, hogy a virágének legstabilabban kibetűzött, s így a szöveg fennmaradását legerősebben tanúsító eleme az olvasatok szerint a refrénszerűen, ám a jelentésség határán visszatérő »Hé, (hé,) héa, hó!« jelsor volt (vajon hogyan kell helyesen kiejteni?): mintha éppen ezen a határterületen, mint a szemiológiai és grafikus dimenzió legszorosabb érintkezési pontján volna megalapozható a szöveg öntanúsításának egyetlen valódi, performatív gesztusa.” (36–37.)